

VNÍMÁNÍ HUSITSTVÍ V ČESKÉ MODERNÍ A POSTMODERNÍ SPOLEČNOSTI*

PETR ČORNEJ

PERCEPTION OF HUSSITISM IN MODERN AND POST-MODERN CZECH SOCIETY

This contribution traces the way in which the changes the Czech society had undergone since the last quarter of the 18th century influenced the way it interprets Hussitism. Hussitism started as a movement advocating a Church reform and only later focused also on a change of political structure, aiming at strengthening the role of the estates. Even so, ever since the Enlightenment Period, scholars and the public tended to focus mainly on its secular aspects, while interest in its religious dimension was dwindling. This process culminated after February 1948, when the Communist regime ostentatiously acclaimed the Hussite legacy but interpreted Hussitism very narrowly in terms of a class struggle. At the moment, interest in Hussitism is largely in decline.

Key words: Hussitism – Czech society – religious reform – Enlightenment – tolerance – progress – tradition – Marxism – post-modernity.

Na rozdíl od jiných pojednání nemohu v tomto případě vpadnout in medias res. Pochopení problému, jímž se zde (vzhledem k stanovenému rozsahu pouze tezevčetně) zabývám, nutně vyžaduje alespoň stručnou charakteristiku výchozí situace. Podle mého soudu, který nikomu nevnucuji, tvořilo husitství nedílnou součást demokratizačních tendencí evropského pozdního středověku. Svůj program, v podobě výzvy určené celému křesťanskému světu, prosazovalo jako obecně platnou normu v pevném přesvědčení, že poznalo závazný výklad božího zákona, totožného s nejvyšší (svatou, absolutní) pravdou. I když Evropa 15. století jeho snahy neakceptovala, vnímalo svůj zápas jako milník na cestě křesťanstva k dosažení spásy, zatímco podle protivníků husitských názorů vedl nezadržitelně do pekelné tlamy věčného zatracení. Tato dominující optika na obou stranách jasně definovala, co je dobro a co je zlo.

Ačkoliv husitství pokládalo za svůj primární cíl nápravu křesťanské církve, nebylo pouze reformně náboženským hnutím, nýbrž obsahovalo i zjevnou sekulární složku. Ve víru dramatických událostí husitského století vznikl český stavovský stát, v němž se o politickou moc dělil panovník s vysokou a nižší šlechtou i královskými městy, ale zároveň i stát, v němž uspořádání náboženských poměrů stvrzoval zemský sněm. Prolínání reformně církevního úsilí s vytvářením stavovských struktur dodalo husitství revoluční dynamiku a učinilo z něho jedinečný dějinný fenomén.

Pro husitství je však příznačná nejen permanentní a historicky podmíněná tenze mezi duchovní a světskou mocí, ale také nepřehlédnutelný národní a jazykový rozměr. I když počátky nástupu češtiny jako kulturního a úředního jazyka tkví v starších dobách, není

* Příspěvek vznikl v rámci plnění úkolu GAČR P405/12/G148 *Kulturní kódy a jejich proměny v husitském období*.

pochyb, že právě husitská epocha tento proces urychlila. Ani národní a jazykový moment (slova *jazyk* ve významu řeč a *národ* chápala čeština 15. století jako synonyma) nelze objasnit bez vztahu k náboženské a stavovské komponentě. Husitský program by nikdy nezískal širokou podporu, kdyby nesdělával principy božího zákona v národních jazycích, především v češtině, již posléze české stavy uzákonily jako oficiální jazyk svých vrcholných institucí.¹

Bez ohledu na přítomnost stavovské, respektive sociální a národní složky, zaujímal v husitství vůdčí pozici víra. Jejím prismatem byl také fenomén husitství vnímán a hodnocen od konce středověku až do poloviny 18. století. Především na konfesijní orientaci záviselo, zda v křesťanském pojetí dějin případně husitům pozitivní role obránců nezkalených božích pravd a průkopníků reformace, nebo jedné z nejstrašnějších herezí. Vítězství katolických sil na bělohorské pláni určilo v Čechách i na Moravě linii závazného výkladu husitství na dlouhých sto padesát let.

Tradiční náboženská interpretace husitské epochy se otfásla až s nástupem osvícenství, kdy Bůh začal vyklízet výsadní pozice a jeho místo rychle zaujímaly Rozum s Přírodou. Analogické a symbolické myšlení, charakteristické pro evropský středověk, se hroutilo pod náporom racionalismu a ruku v ruce s tím se měnilo vnímání a interpretace dějin,² včetně husitské epochy. Habsburský režim, úzce spjatý s katolickou církví a obávající se po výbuchu Velké francouzské revoluce jakéhokoliv náznaku společenské destabilizace a názorové nonkonformity, však mohl setrvat v relativním klidu. Po dílčích nábězích k očistění Jana Husa, jehož kritika mravně zkažené katolické církve zaujala v době vlády Josefa II. osvěcensky orientované duchovenstvo, vědce i publicisty,³ a po protinapoleonské kampani, jejíž součástí tvořily odkazy na udatnost i um husitských válečníků,⁴ nastal jistý útlum. Důvod však nespočíval výhradně v cenzurní praxi, která potlačovala jakékoliv pozitivní zmínky o husitství. Neméně významnou úlohu sehrál též postoj osvícenců, považujících krvavé války o víru za projev překonaného náboženského fanatismu, cizího člověku nové doby, jež jako hodnoty uznávala toleranci a mírumilovnost.⁵

¹ Shrnuji zde nosné body pojetí, o které jsem se opřel ve dvou svých syntetických pracích, viz Petr ČORNEJ, *Velké dějiny země Koruny české*, V, 1402–1437, 2., revidované vydání, Praha – Litomyšl 2010, s. 653–666; Petr ČORNEJ – Milena BARTLOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české*, VI, 1437–1526, Praha – Litomyšl 2007, s. 11–19, 273–286, 452–459, 703–704.

² Erazim KOHÁK, *Člověk, dobro a zlo. O smyslu života v zrcadle dějin. Kapitoly z dějin morální filosofie*, Praha 1993, s. 172–187; Bedřich LOEWENSTEIN, *Projekt moderny (O duchu občanské společnosti a civilizace)*, Praha 1995, s. 109–171.

³ Byli to především profesor teologie na pražské univerzitě Kašpar Royko (původem ze Štýrska), exjezuíta Johann Heinrich Wolf, Václav Stach, Augustin Zitte, František Martin Pelcl a mladý Josef Dobrovský. K nim zvláště Josef HANUŠ, *M. Jan Hus a husitství za pobělohorské protireformace*, in: Augustin Žalud (ed.), *Mistr Jan Hus v životě a památkách českého lidu*, Praha 1915, s. 34–42; Arnošt Kraus, *Husitství v literatuře, zejména německé*. Část II. *Husitství v literatuře barokní a osvěcenské*, Praha 1918, s. 145–161, 177–182, 185–190; František KAVKA, *Husitská revoluční tradice*, Praha 1953, s. 92–105; Jiří RAK, *Zrod novodobé husitské tradice*, Husitský Tábor 2, 1979, s. 97–106, zvláště s. 100–103; Týž, *Bývali Čechové. České historické mýty a stereotypy*, Jinočany 1994, s. 52–54; František KUTNAR, *Obrozenské vlastenectví a nacionalismus. Příspěvek k národnímu a společenskému obsahu češství doby obrozenské*, Praha 2003, s. 84–86, 140–143.

⁴ *Tamtéž*, s. 224–230; Jiří RAK, *Husitské reminiscence v české protinapoleonské propagandě*, Jihočeský sborník historický 49, 1980, s. 256–266; Týž, *Paradoxy zrodu moderních husitských tradic*, in: Miloš Drda – Zdeněk Vybíral (edd.), *Jan Žižka z Trocnova a husitské vojenství v evropských dějinách* (Husitský Tábor – Supplementum 3), Tábor – Ústí nad Labem 2007, s. 727–741, zvláště s. 728–729.

⁵ V obecné rovině B. LOEWENSTEIN, *Projekt moderny*, s. 109–126. Ve vztahu k husitské látce v obrozenecké literatuře a historiografii František Xaver ŠALDA, *Mistr Jan Hus a doba jeho v moderní poezii české*, in: A. Žalud (ed.), *Mistr Jan Hus*, zvláště s. 104–105; F. KUTNAR, *Obrozenské vlastenectví*, s. 100–109. Jako konkrétní doklad kolísání mezi národní hrdostí na husity a jejich kritikou z osvícenských i katolických pozic lze uvést

Až do počátku čtyřicátých let 19. věku nevěnovali husitství soustavnější zájem ani čeští obrozenci, s čestnou výjimkou Františka Palackého. Vlastenečtí katoličtí kněží, tvořící vlivnou a literárně činnou složku národního hnutí,⁶ zůstávali vůči husitské tematice z pocho-pitelných důvodů vlažní, a ostatní tvůrci se obávali oplétaček se státní mocí. V česky tiště-ných zábavných a osvětových časopisech se husitská tematika během předbřeznové doby v porovnání s jinými historickými náměty výrazněji nefrekventovala.⁷ Pokud čeští prero-mantičtí a romantičtí umělci sáhli v metternichovském období po husitské látce, zpracovali ji obvykle s vědomím politicky daných limitů, v souladu s vládnoucím estetickým názorem i s ohledem na vkus svých adresátů. V tehdejší historické malbě i beletrii se v podivuhodné jednotě snoubil osvícenský odsudek husitského fanatismu a krutosti s romantickou zálibou v dobrodružných, sentimentálních i hrůzostrašných rytírnách. Husitští vůdci, prezentovaní v katolickém baroku jako děs budící zločinci, ani nemuseli změnit svou podobu, která se v romantismu stala znakem výlučnosti a vzdorné, silné individuality. Stačí se podívat na obraz Antonína Machka, jenž Žižkovi před klášterem sedleckým propůjčil ještě roku 1828 tradiční „Räubergestalt“,⁸ nebo se začíst do básní Františka Ladislava Čelakovského a Jana Erazima Vocela, eventuálně do novel Karla Sabiny.⁹ Obdobně si počínali z Čech pocházející němečtí (v nejednom případě původem židovští) spisovatelé, kteří, ač nepřehlí-želi národní složku husitismu, manifestovali zemské vlastenectví a husitské snahy spojovali s všelidskými principy proklamovanými nastupujícím liberalismem.¹⁰ „Žid je také člověk,“ prohlašuje husitský král Jiří Poděbradský v Herlošově románu *Der letzte Taborit*. V tom-to směru měli proti česky píšícím kolegům předstih, neboť mohli své texty zveřejňovat

hlavně Puchmajerovu ódu *Na Jana Žižku z Trocnova*, oslavující sice vojevůdce jako českého reka a přemožitele říšských Němců, avšak připojující na závěr vyčítavé verše: „Kdyžs potom zle, vše lidství z sebe shodě, / se zbraně na ni uchopil, / a dost jí žele natropil. / Načs zemanům a mnichům páchal škodu, / a pustě vzteku otěže, / hnal na tvrze a na věže? / Čís mněl, že jest to ještěřeho rodu – / zde pověr skrýš, tam loupeže?“ Naposledy k básni Viktor VIKTORA, *Puchmajerova Óda na Jana Žižku z Trocnova*, in: Jaroslav Vyčichlo – Viktor Viktora (edd.), *Jeden jazyk naše heslo buď*, I, *Antonín Jaroslav Puchmajer*, Radnice – Plzeň 2001, s. 31–25.

⁶ Miroslav HROCH, *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas*, Praha 1968, s. 41–61 (příkladně tabulky na s. 45–49); Týž, *Na prahu národní existence*, Praha 1999, s. 150–155; Vladimír MACURA, *Znamení zrodu. České národní obrození jako kulturní typ*, 2., rozšířené vydání, Jinočany 1995, s. 118–120.

⁷ Milan ŽITKO, *Obraz české minulosti v kulturních časopisech doby předbřeznové*, in: Miroslav Hroch (ed.), *Úloha historického povědomí v evropském národním hnutí 19. století* (AUC – Philosophica et historica 5, 1976, Studia historica XV), s. 15–43 (o husitství hlavně s. 19, 26).

⁸ K obrazu TS /Tomáš SEKYRKA/, *Jan Žižka před klášterem sedleckým*, in: Naděžda Blažičková-Horová (ed.), *Dějiny v obrazech. Historické náměty v umění 19. století v Čechách*, Praha 1996, s. 23–24. K Žižkovu zpodobení v pobělohorském období a na počátku obrození Karel GUTH, *Žižka ve výtvarném umění*, in: Rudolf Urbánek (ed.), *Sborník Žižkův 1424–1924*, Praha 1924, s. 290–304, zvláště s. 298–303.

⁹ Viz charakteristiku Prokopa Holého („duch se divě zmitá, msta ho běře krátce“) v stejnojmenné básni Františka Ladislava Čelakovského a Žižky u Jana Erazima Vocela. Jeho dojemné verše *Černá země*, věnované prstí z místa Husova skonu, rozplakaly mladičkého Jana Neruda, v návazné básni *Sběh* však vystupuje Jan Žižka, pod jehož přílbou „září hrůzně / jedno oko jen“. Všechny tři texty otiskl Vojtěch MARTÍNEK (ed.), *Hus a husitství v české poezii*, Praha 1915, s. 15–23. K Sabinovým *Obrazům ze XIV. a XV. věku* obšířně Michal CHARYPAR, *Karel Sabina: „epigon“ a tvůrce. Textová příbuzenství jako zdroj smyslu a poznání*, Praha 2010, s. 120–135.

¹⁰ Arnošt KRAUS, *Husitství v literatuře, zejména německé*, část III, *Husitství v literatuře devatenáctého století*, Praha 1924, s. 71–103, 121–173; Jiří KOŘÁLKA, *Jan Hus und die Hussiten in den deutsch-tschechischen Beziehungen des 19. Jahrhunderts*, in: *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* 35, 1984, Heft 8, s. 495–507, zvláště s. 498–499; Steffen HÖHNE, *Die literarische Instrumentalisierung der böhmischen Geschichte im Vormärz. Hus und die Hussiten*, in: K. – H. Ehlers (ed.), *Brücken nach Prag: deutschsprachige Literatur im kulturellen Kontext der Donaumonarchie und der Tschechoslowakei. Festschrift für Kurt Krolop zum 70. Geburtstag*, Frankfurt a. M. etc. 2000, s. 43–80; Jozef ZUMR, *Carl Friedrich Lessing a jeho sympatie k husitství*, *Táborský archiv* 11, 2002, s. 261–271 (autor zasazuje obrazy známého malíře do širšího kulturního, hlavně literárního kontextu).

v Lipsku i v jiných německých kulturních centrech, kam rakouská cenzura nedosáhla. Kdo však chtěl, obstaral si jejich práce i v Čechách.¹¹

Karl Herloš-Herloßsohn, Moritz Hartmann, Alfred Meissner a další autoři, publikující za českými hranicemi,¹² prokazovali, že husitství je velkým tématem, obsahujícím obrovský rezervoár historických argumentů pro sekulární emancipační procesy, zahájené osvěcenstvím pod praporem *pokroku* i *svobody* a posléze těsně propojené s požadavkem demokratizace politického systému. Idea pokroku se pro formující moderní občanskou (a průmyslovou) společnost stala obdobně nezpochybnitelnou a vzývanou hodnotou,¹³ jakou byl pro středověkého člověka *boží zákon*.

Tkvělo hluboko v logice věci, že české národní hnutí jako organická složka moderních emancipačních proudů našlo v husitství svůj předobraz i historické zdůvodnění. Naplno se to projevilo v předvečer a v průběhu revolučních let 1848–1849, kdy se husitského příkladu dovolávali čeští liberálové i radikální demokraté. Ač se obě skupiny ve svých akcentech poněkud lišily, shodně oceňovaly především národní (zvláště protiněmeckou) a politickou náplň husitského zápasu, jehož interpretaci přizpůsobovaly aktuálním potřebám.¹⁴ Reformně náboženská složka husitství zajímala málokoho. Uvádím tu alespoň dva příklady za všechny. V Tylově dramatu o Žižkovi formuluje kněz Koranda jako součást husitského programu rovnost občanů před zákonem a v Kolárově dramatu Žižkova smrt sni umírající vojevůdce o českém královském trůnu, který má na dosah ruky.¹⁵ Letmé nahlédnutí do česky psané beletrie, osvětových článků, úvah a esejů publikovaných v revolučních časech však prozrazuje, že se většina autorů, vzdor posunu směrem ke kladnému hodnocení husitství, nevymanila z ahistorického historismu silně romantického zabarvení.¹⁶

Pevnou filozoficko-dějinnou koncepci vtiskl husitství až František Palacký, který prostudoval českou historii 15. století jako žádný badatel před ním. Svým způsobem byl jeho čin zákonitý. Hodslavického rodáka nespoutávala, na rozdíl od jeho českých vrstevníků, katolická tradice, naopak jako odchovanec bratrsko-luteránského prostředí zaujal k husitské epoše pozitivní vztah. Vcelku věrně proto postihl husitské emancipační snahy, které nahlédl optikou osvěcensko-liberálních hodnot a umocnil strhující, v jádru romantickou interpretací, založenou na dialekticky pojatém střetávání protikladů, ať již rozumu a „citu nábožného“, demokratismu a feudalismu či češtví a němectví. Palacký husitství prezentoval jako demokratické národní hnutí, jež, i důrazem kladeným na vzdělanost, rozrušilo středověké

¹¹ Herlošovu dílu, zvláště jeho historickým románům, ale i šíření německé produkce z Lipska do Čech, věnovala pozornost Zuzana URVÁLKOVÁ, *Dvojlomná zrcadlení. Dílo Karla Herloše-Herloßsohna v českém literárním kontextu*, Praha 2009.

¹² A. KRAUS, *Husitství v literatuře* III, s. 110–173; Jiří KOŘÁLKA, *Nationale und internationale Komponenten in der Hus- und Hussitentradition des 19. Jahrhunderts*, in: Jan Hus und die Hussiten in europäischen Aspekten (Schriften aus dem Karl-Marx-Haus Trier, 36), Trier 1987, s. 43–74, zvláště s. 48–50.

¹³ E. KOHÁK, *Člověk, dobro a zlo*, s. 190–192; B. LOEWENSTEIN, *Projekt moderny*, s. 137–158.

¹⁴ Josef ZUMR, *Žižka „demokrat a republikán“ v reflexi roku 1848*, in: M. Drda – Z. Vybíral (edd.), *Jan Žižka z Trocnova* (Husitský Tábor – Supplementum 3), s. 755–759; J. RAK, *Paradoxy*, s. 732–736.

¹⁵ K Tylovu dramatu *Žižka z Trocnova a bitva u Sudoměřic* J. RAK, *Bývalí Čechové*, s. 29. O divadelní hře Josefa Jiřího Kolára *Žižkova smrt* (premiéra 17. listopadu 1850) Petr ČORNEJ, *Světla a stíny husitství (Události – osobnosti – texty – tradice). Výbor z úvah a studií*, Praha 2011, s. 342–345. Bez znalosti této práce, poprvé publikované již roku 2001, dospěla ke stejné rekonstrukci Magdaléna POKORNÁ, *Žižkova smrt – letmo na jevišti, léta v policejní režii*, in: Jaroslav Vyčichlo (ed.), *Jeden jazyk naše heslo buď*, III, Divadlo národního obrození a jeho souvislosti, Radnice – Plzeň 2005, s. 99–105.

¹⁶ Mojmir OTRUBA, *Ahistorický historismus českého obrození*, in: Tomáš Vlček (ed.), *Historické vědomí v českém umění 19. století*, Praha 1981, s. 112–123.

struktury a pomáhalo „otevřítí duchu lidskému nekonečnou dráhu pokroku a osobiti jemu s vyšší svobodou také vyšší důstojenství“.¹⁷ Tím husity zároveň představil jako nositele nesporných civilizačních hodnot připravujících nástup novověku a vyčlenil jim čestné místo v nikdy nedovršeném směřování lidstva k božnosti.¹⁸

Palackého převratný krok znamenal i razantní odmítnutí názorů o ryze středověkém charakteru husitství a o jeho nekulturnosti. V polemickém diskursu, který se poté rozpoutal a vlastně dosud neskončil, nezbyvalo konzervativním kritikům husitismu v podstatě nic jiného než chtít nechtět akceptovat osvícensko-liberální kritéria, včetně vývojového hlediska. Pokrokovost i demokratičnost husitství zpochybňovali (a stále zpochybňují) právě poukazem na jeho středověkou podstatu a kulturní negativismus, patrný zvláště v zaujetí, s jakým ničilo umělecká díla.¹⁹ Jak vidno, nepřineslo oslabení původní náboženské optiky žádnou změnu hodnotících znamének. Dobro a zlo zůstaly na svých místech, i když svár o svaté pravdy vystřídal spory o jiné, v dané chvíli aktuálnější principy.

Mnozí příslušníci moderního českého národa, usilujícího ve druhé polovině 19. věku o dosažení politické svébytnosti, měli – i díky ohlasu Palackého díla – jasno. Považovali se za potomky, pokračovatele a ideové dědice husitů, kteří jako první v Evropě pozdvihli korouhev pokroku a zahájili boj proti autoritě římskokatolické církve, proti konzervativní šlechtě, za obranu národních zájmů proti domácím i zahraničním Němcům a za politická i sociální práva široce pojímaného lidu. Toto přesvědčení nečerpalo inspiraci přímo z Palackého *Dějiny*, lektury přece jen poněkud náročné, nýbrž z jejich zjednodušených tezí, popularizovaných v dílech umělců, publicistů a politiků, přímých účastníků mohutného táborového hnutí. Jsme tu svědky opravdového zázraku! Velká část české společnosti, tvořené vesměs matrikovými katolíky, se nadchla pro husitství, neboť jeho aktualizovaný obraz odpovídal představám obrozeného národa o sobě samém. Od druhé půlky 19. věku se téměř všechny české politické strany, rozumí se s výjimkou katolických, hlásily k husitství, projektující do jeho výkladu vlastní programové priority a reklamující si slavnou dějinnou epochu pokud možno pro sebe. Husitství se tak změnilo v mýtus, který nalezl odpovídající umělecké ztvárnění v díle Aloise Jiráska, Svatopluka Čecha, Jaroslava Vrchlického, Bohuslava Schnircha, Josefa Václava Myslbeka, Mikoláše Alše, Václava Brožíka i Lud'ka Marolda. Náměstí i ulice v českých městech dostávaly jména čelných husitských osobností, jejichž sochy ozdobily veřejná prostranství.²⁰ Tento proces dovršila první československá republika, která, zejména Masarykovou zásluhou, učinila husitství a husitskou tradici jako pokrokové jevy součástí oficiální státní ideologie.

Při pohledu na etnické, konfesijní a sociální složení obyvatelstva meziválečného státu je však očividné, že husitská tradice postrádala integrující funkci, neboť byla pocíťována i chápána jako národně česká, nekatolická, pokrokářská a socialistická. Tyto její limity

¹⁷ František PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*, III, Praha 1939, s. 237.

¹⁸ K Palackého koncepci husitství například Josef FISCHER, *Myšlenka a dílo Františka Palackého. Kniha první*, Praha 1926, s. 171–187; Jiří KOŘALKA, *František Palacký (1798–1876). Životopis*, Praha 1998, s. 348–361, 499–505; Jiří ŠTALF, *František Palacký. Život, dílo, mýtus*, Praha 2009, s. 123–129, 206–211, 230–234, 273–276; Petr ČORNEJ, *Ke genezi Palackého pojetí husitství*, in: František Šmahel za spolupráce Evy Doležalové (ed.), *František Palacký 1798/1998. Dějiny a dnešek*, Praha 1999, s. 123–137; Týž, *Světla a stíny husitství*, s. 10–16.

¹⁹ Srv. Jiří KUTHAN, *Cisterciácké kláštery v českých zemích a husitské obrazoborectví*, *Časopis Národního Muzea* 163, 1994, s. 81–89.

²⁰ Vzhledem k nedostatku místa zde odkazují pouze na své dvě práce, o něž se tu opírám. Viz Petr ČORNEJ, *Lipanské ozvěny*, Praha 1995, s. 49–102; Týž, *Světla a stíny*, s. 16–17.

podtrhovala již od šedesátých let 19. věku provázanost se sokolstvem a po 28. říjnu 1918 úzké propojení s formující se tradicí legionářskou, zhmotněnou v impozantní stavbě Památníku osvobození na pražském Vítkově.²¹ Čeští Němci se k husitské tradici, s výjimkou levicových kruhů, v zásadě přestali hlásit po polovině 19. století, kdy ji v ostře protiněmeckém duchu uchopilo české národní hnutí, a konzervativní šlechta se vůči Husovi a husitství vymezila v roce 1889 známým výrokem Karla Schwarzenberga o tlupě „lupičů a žhářů“. Reakcí na tato slova byl návrh postavit v Praze Janu Husovi pomník, který roku 1915 vyrostl na Staroměstském náměstí, téměř symbolicky jako protiváha později odstraněnému mariánskému sloupu.²² Připočteme-li k tomu, že čeští a moravští katolíci uctívali tradiční svaté a roku 1863 obnovili (i jako zjevný protiklad k Husovu dni) cyrilometodějskou památku slavenou 5. července, je bilance více než srozumitelná. Husitství i po staletích českou a posléze československou společnost názorově štěpilo.

Snad mi čtenář dovolí, abych se na tomto místě alespoň ještě na chvilku zastavil u Františka Palackého, který i v čase rozbouraných vášní dokázal ocenit civilizační přínos katolické církve. Jeho vypsání husitské epochy je dílem primárně vědeckým, opřeným o systematické studium pramenů. Palacký si nic nevymýšlel, ani nepopouštěl uzdu umělecké imaginaci, byť vládl perem skutečně mistrovsky. Jako nekatolík vyznávající po celý život pevný hodnotový systém založil svou interpretaci především na pramenech husitské proveniencí, vcelku pochopitelně přejímal jejich optiku a občas – spíše bezděčně – podléhal jejich dikci. Hermeneutik by na tomto místě nejspíš mluvil o Vorverständnis, předporozumění. A asi by nebyl daleko od pravdy.²³

V Palackého interpretaci husitství by nám neměly uniknout ještě dva důležité momenty. Ačkoliv velký historik věděl, že české reformní hnutí mělo na svém počátku „ráz výhradně církevní a náboženský“,²⁴ věnoval ve svých textech větší prostor komponentě sekulární. Tím do značné míry předurčil směr dalšího husitologického bádání, které se, zjevně také pod vlivem tehdejších převratných civilizačních proměn, koncentrovalo na výzkum politické, národnostní i sociální problematiky a posléze ekonomických otázek, Palackého naturelu bytostně vzdálených. Kdysi stěžejní náboženská složka se v době adorující vývoj, pokrok a modernitu postupně ocitla na okraji zájmu, jsouc pěstována hlavně konfesijně orientovanými vědci. Celistvý obraz husitství se tak, ovšem i v důsledku prohlubující se badatelské specializace, vytrácel.

Pečeť svého nazírání vtiskl Palacký interpretaci husitské epochy též v jiném ohledu. Záslouhou jeho autority se v převažujícím českém historickém vědomí prosadila teze, že vrchol českých dějin tvoří revoluční husitství, zatímco lipanskou bitvou začíná jejich sestup, zákonitě ústící v osudovou bělohorskou bitvu, která naplno uvolnila prostor rekatolizaci i absolutismu. Je tomu tak proto, že za personifikaci čistého, demokratického a eo ipso pokrokového husitství (potažmo i češství) pokládal Palacký poražené radikální tábory, nikoliv hlavní a životaschopný střední směr, který uzavřel kompromisní

²¹ Jan GALANDAUER, *Čtyřikrát o pomníku Jana Žižky na vrchu Vítkově (1884–1904–1920–1950)*, in: Robert Novotný, Petr Šámal a kol., *Zrození mýtu. Dva životy husitské epochy. K počtě Petra Čorneje*, Praha – Litomyšl 2011, s. 364–372.

²² Michael BOROVÍČKA, *Mistr Jan Hus na českém zemském sněmu v roce 1889*, Husitský Tábor 9, 1986–1987, s. 249–270; Jan GALANDAUER, 6. 7. 1915. *Pomník mistra Jana Husa. Český symbol ze žuly a bronz*, Praha 2008.

²³ Vyrovnávám se tu s pojetím, které, stržen postmoderním viděním, prezentoval Kamil ČINÁTL, *Dějiny a vyprávění. Palackého Dějiny jako zdroj historické obraznosti národa*, Praha 2011.

²⁴ F. PALACKÝ, *Dějiny*, III, s. 5.

narovnání s katolickou církví i císařem, tradičními autoritami středověkého světa.²⁵ Jednota bratrská, řídící se ve své činnosti principy humanity, bez níž jsou demokracie a pokrok nemyslitelné, pak nemohla jako menšinová církev descendentní linii zvrátit. Tento výklad, jak známo, v zásadě přejali a rozpracovali Ernst Denis, T. G. Masaryk i většinový proud meziválečné české historiografie. Hlas Kamila Krofta, decentně oponujícího zúžené koncepci, zůstal oslyšen. Tento dnes opomíjený historik bezpečně vyhmátl úskalí podobných interpretací, frekventovaných též v rámci takzvaného sporu o smysl českých dějin.²⁶ Kdyby polipanské husitství bylo opravdu zplanělé, podlehla by česká reformace na Bílé hoře vyšší (a tedy hodnotnější) katolické kultuře. S touto Pekařovou tezí, ahistoricky naznačující, že bez husitství by nebylo Bílé hory, Krofta poučeně a noblesně polemizoval.²⁷

Vysoké hodnocení radikálně reformačních i revolučních elementů a kritiku husitského středního proudu, (zdánlivě) oportunisticky uzavírajícího kompromisy s představiteli starého (tj. konzervativního, zpátečnického) světa, nelze vysvětlit jen Palackého a Masarykovým etickým perfekcionismem či politickými tužbami české společnosti. Jak nedávno upozornil Zdeněk V. David, měl tento přístup obdobu v anglosaském prostředí, jež se stejnou vehemencí odsuzovalo umírněnou anglikánskou církev a na dějinný piedestal vynášelo puritánské sektáře.²⁸ V zmíněném pojetí tak, důsledně vzato, skýtá záruku opravdového pokroku pouze radikalismus, oproštěný od nedůstojných kompromisů a spoléhající na mesiášské poslání nepočtených skupin, sdružujících vyvolené, dokonalé a odhodlané, jedním slovem předvoj. Tito průkopníci, ve své době zpravidla nepochopení a přinášející oběti za velké ideály, však nebojují nadarmo. Jejich úsilí patřičně ocení až budoucnost (rozuměj vývojově vyšší civilizační stadium), k níž svým zápasem klestili cestu.

Na otázku, proč čtenářům tuto krátkou a nutně schematickou rekapitulaci předkládám, mám pádnou odpověď. Byl to marxismus, který maximalistickou mentalitu, shledávající v bojovném a mnohdy extrémním radikalismu pokrokovou dějinnou sílu, aplikoval na výklad husitství nejdůsledněji. Ve vědecké rovině bylo toto hledisko po únoru 1948 dovedeno až ad absurdum, a to ve dvou v podstatě rivalizujících koncepcích. Josefu Mackovi nestačil radikalismus hlavního tábořského proudu, ani důslednost Jana Žižky, a za nejpokrokovější složku husitského spektra označil militantní tábořské chiliasty, (údajně) vyjadřující zájmy ještě nerozvinuté a třídně neorganizované chudiny.²⁹ Robert Kalivoda pak jen o několik málo let později představil jako avantgardu takzvané adamity, v jejichž myšlení a působení shledával sensualistický racionalismus a pantheismus, který je zároveň první formou ateismu v dějinách českého myšlení „*a jedním z prvních projevů ateismu v evropských duchovních dějinách*“.³⁰ I když se východiska obou badatelů poněkud lišila (u Macka lze snadno doložit ukotvenost ve stalinistické variantě marxis-

²⁵ F. PALACKÝ, *Dějiny*, IV, s. 119–120.

²⁶ Všechny zásadní příspěvky znovu vydal Miloš HAVELKA (ed.), *Spor o smysl českých dějin 1895–1938*, Praha 1995.

²⁷ Josef PEKAŘ, *Bílá hora. Její příčiny a následky*, Praha 1921, s. 34, 69–72, 85–86, 156–157; Týž, *Žižka a jeho doba*, III, *Žižka vůdce revoluce*, Praha 1930, s. 46, 69–75, 321–328; Kamil KROFTA, *Žižka a husitská revoluce*, Praha 1936, s. 121–140; Týž, *Nesmrtelný národ*, Praha 1940.

²⁸ Zdeněk V. DAVID, *Nalezení střední cesty. Liberální výzva utrakvistů Římu a Lutherovi*, Praha 2012, s. 38–56.

²⁹ Josef MACEK, *Tábor v husitském revolučním hnutí*, II, *Tábor chudiny venkovské a městské*, Praha 1955, s. 367. V koncepci zkratkou Týž, *Husitské revoluční hnutí*, Praha 1952.

³⁰ Robert KALIVODA, *Husitská ideologie*, Praha 1961, s. 383.

mu, v Kalivodově případě pak zamlčenou inspiraci rozvolněnějším chápáním marxismu oplodněného freudismem a usilujícího o plné osvobození tvůrčích lidských sil), kořen jejich pojetí je shodný.³¹

Marxismus jako programově atheistický i racionalistický směr, zrozený v lůně osvícensko-romantického světa, považoval náboženskou komponentu husitismu za pouhou roušku zahalující třídní zájmy a husitství interpretoval jako třídní zápas, anticipující sociální revoluce 19. a 20. století i vznik komunistického hnutí. Náboženská a věroučná složka husitství fakticky ztratila v tomto pojetí opodstatnění a skutečný důvod vzniku husitismu byl hledán a nalézán v sociálně-ekonomických vztazích, zejména ve vykořisťování vesnického i městského obyvatelstva, v rozšíření peněžního hospodářství a v roli měst narušujících feudální systém.³²

Československé (a především české) veřejnosti vnucoval komunistický režim toto redukcionistické pojetí nikoliv na vysoké teoretické bázi, nýbrž s pomocí cílené propagandy, šířené prostřednictvím politických aktivistů, školních učebnic, médií i umělecké tvorby (zvláště filmu, divadelních představení a krásné literatury) plnící v první řadě formativní funkci.³³ Svůj výklad husitství přitom prezentoval jako nezpochybnitelnou pravdu, vyvozenou z poznání objektivně platných zákonitostí historického vývoje. Pro lepší stravitelnost i kvůli zdůvodnění vlastní legitimacy ji však ochutil omáčkou z národovecké kuchyně a poukazem na roli, kterou husitská tradice plnila v letech nacistické okupace. Také díky tomu obohatila pražské panorama monumentální jezdecká socha Jana Žižky z Trocnova, která byla určena pro Památník osvobození na Vítkově a jejíž ideové pojetí i tvar vznikly ještě v atmosféře první republiky.³⁴

Po roce 1956 masivní propagace husitství zeslábla, aniž dosáhla svého cíle. Zatímco v dějinném vědomí se paradoxně (též v důsledku takzvané jiráskovské akce) upevnil mytický obraz, který husitské epoše propůjčila druhá polovina 19. století,³⁵ oficiální historická věda, povzbuzená uvolněnější politickou situací i sérií významných výročí (především jubileem Husovým roku 1965), opustila dogmatický marxismus. Neortodoxní Robert Kalivoda dokonce prohlásil husitskou revoluci za vítěznou, byť pod prapory pravice, a rehabilitací pokompaktátního utrakvismu vstoupil do Kroftových stop.³⁶ V období tzv. normalizace již husitství komunistickou moc příliš nezajímalo a ta se víceméně spokojila s jeho defor-

³¹ Bohumil JIROUŠEK, *Josef Macek. Mezi historií a politikou*, Praha 2004, s. 121–126; Josef VÁLKA, *Kalivodovo historické myšlení*, in: Historicko-filozofické dílo Roberta Kalivody (Aluze, příloha 1), Olomouc 2000, s. 6–22; František ŠMAHEL, *Husitský věk v pojetí Roberta Kalivody*, ibid., s. 23–35; Martin NODL, *Dějepisectví mezi vědou a politikou. Úvahy o historiografii 19. a 20. století*, Brno 2007, s. 108–122; Jan MERVART, *Koncepce dějin Roberta Kalivody a přijetí jeho Husitské ideologie*, in: Bohumil Jiroušek a kol. (edd.), *Proměny diskursu české marxistické historiografie (Kapitoly z dějin historiografie 20. století)*, České Budějovice 2008, s. 337–354.

³² Tato koncepce je obsažena například v posmrtně vydaném nástinu Kurt KONRAD, *Dějiny husitské revoluce*, ed. Rostislav Nový, Praha 1964.

³³ P. ČORNEJ, *Světla a stíny*, s. 374–404.

³⁴ Vladimír MACURA, *Masarykovy boty a jiné semi(o)fejetony*, Praha 1995, s. 53–55; Zdeněk HOJDA – Jiří POKORNÝ, *Pomníky a zapomínky*, Praha – Litomyšl 1996, s. 150–163.

³⁵ František ŠMAHEL, *Vzdálená minulost husitství*, in: Naše živá i mrtvá minulost. 8 esejí o českých dějinách, Praha 1968, s. 46; Petr ŠÁMAL, *Znárodněný klasik. Jiráskovská akce jako prostředek legitimizace komunistické vlády*, in: R. Novotný, P. Šámal a kol., *Zrození mýtu*, s. 457–472.

³⁶ Robert KALIVODA, *Husitská revoluce a poděbradská epocha. Úvaha o „poděbradském“ vyústění husitské revoluce*, *Filosofický časopis* 13, 1965, s. 387–393; Týž, *Husitství a jeho vyústění v době předbělohorské a po-bělohorské*, *Studia Comeniana et historica* 13/25, 1983, s. 3–44.

movaným výkladem v učebnicích pro základní a střední školy. Specializované bádání krá-čelo vlastní cestou, využívajíc alespoň částečně podněty soudobé západní historiografie a od poloviny šedesátých let pokračujíc v součinnosti s vědci konfesijní a nemarxistické orientace.³⁷ Víra, zbožnost a náboženství se do interpretace husitství neokázale navracely, aniž si toho veřejnost všimla.³⁸

Listopad 1989 sice poskytl příležitost, aby své názory bez obav vyslovili křesťané roz-manitého zaměření, konzervativci i dosud umlčovaní nebo pouze trpění vědci. Leč navzdory několika pozoruhodným náběhům k široce založenému dialogu, se zásadní debata, pojatá jako prezentace názorově rozdílných a přitom ucelených koncepcí husitské epochy, neko-nala. Většinu české společnosti pak komunistická propaganda otrávil husitství natolik, že o něm nechce nic slyšet, nebo o něm sdílí zkreslené představy. Tento posun pozoruhodně kontrastuje se situací v sousedním, tradičně katolickém Polsku, kde beletrií i vojenskými historiky probuzený zájem o husitství nabyl v posledním desetiletí podobu módy. Pro čes-ké prostředí jsou typické jiné hlasy. „Žižka je pro mě první komunista“, vpálil mi vloni do obličeje regionální politik. A režisérka dětských televizních pořadů, dle tvaru příjmení feministka, netušila, že husité nehodlali zrušit soukromé vlastnictví. Základní neznalosti a zmatek v hlavách jsou živnou půdou pro snahy vytlačit připomínky husitství z veřejného prostoru. Z pražského Karlova náměstí tak ve vši tichosti zmizela socha Jana Želivského, ač frekventovaná stanice metra, nesoucí jméno téhož kazatele, nikomu nevadí, a v jižních Čechách se jen horko těžko podařilo uchránit trocnovský areál před proměnou v zábavní park. Nadále chátrá domnělý Husův rodný domek, jehož zamýšlenou rekonstrukci zatím zhatila džungle ekonomických zájmů. A Betlémskou kapli, znovu postavenou komunis-tickým režimem,³⁹ navštěvují převážně turisté z nekatolických oblastí Evropy i Severní Ameriky. K symbolu kalicha se zato už od časů rockové skupiny Orlík, vedené Danielem Landou a Davidem Matáskem, hrdě hlásí nové generace českých nacionalistů a v posled-ních letech, ve shodě s dávnou sociálně demokratickou tradicí, také demonstranti odmítající takzvané reformy pravicových vlád.

Aktualizační potenciál husitství, umocněný v 19. století vlnou historismu přežívajícího do poloviny 20. věku, se zřejmě vyčerpál či alespoň podstatně smrskl. Vrstvami postmoderního chaosu prokmitává jen chvilkově, například v reakcích na přehodnocení Husova významu papežem Janem Pavlem II. či v diskusích o politicky výbušné otáz-ce církevních restitucí. Tento stav se v dohledné době sotva změní. Postmoderna sice zavrhl velké, svaté, absolutní pravdy, zároveň s nimi však „zrušila“ národy i dějiny, které (podle ní) nelze objektivně poznat a tudíž ani vyložit. Učinila tak v představě, že přispívá k všelidskému blahu, poněvadž rozdílná historická zkušenost brání vzájemnému porozumění. Pronikavé omezení školního dějepisu vychází mimo jiné i z tohoto způsobu uvažování. Badatelům nezbývá než vzdor situaci pokračovat v práci, snažit se o kom-plexní vnímání husitství a u vědomí propojenosti jeho reformně náboženské i sekulár-ní složky klást pramenům adekvátní otázky. To vše v naději, že prohloubí dosavadní

³⁷ Na katolické straně stačí uvést jména Jaroslava Kadlece, Viléma Herolda a Zdeňky Hledíkové, na straně druhé F. M. Bartoše, Amedea Molnára, Jany Nechutové a Noemi Rejchrtové.

³⁸ Primát víry v hodnotovém systému doložil František ŠMAHEL, *Idea národa v husitských Čechách*, České Budějovice 1971. Kniha v čase počínající normalizace prošla téměř bez pozornosti recenzentů.

³⁹ Jan RANDÁK, *Betlémská kaple, revoluční tradice a vstup marx-leninské historiografie do prostoru*, in: B. Jiroušek a kol. (edd.), *Proměny diskursu*, s. 225–249.

poznatky a za odměnu alespoň občas zahlédnou odlesk autentické minulosti, která dnes, snad kromě církvi a skupinek zapálených nadšenců,⁴⁰ už téměř nikoho nezajímá.

PETR ČORNEJ

Die Wahrnehmung des Hussitismus in der modernen und postmodernen Gesellschaft Tschechiens

ZUSAMMENFASSUNG

Der zu den Demokratisierungsbewegungen des Spätmittelalters zählende Hussitismus bestand aus zwei Grundkomponenten, einer reformerisch-religiösen und einer säkularen, welche außer der Strukturierung des Ständestaates auch ihre soziale und nationale Dimension besaß.

Für seine historische Wertung bestimmend war bis zur Mitte des 18. Jh. die religiöse Komponente. Nach katholischer Auffassung führte das hussitische Programm die Verirrten in die ewige Verdammnis, während die nichtkatholischen christlichen Kirchen den Hussitismus als Beginn einer Erneuerung der christlichen Ideale und Beginn der europäischen Reformation interpretierten. Im böhmischen Milieu siegte nach 1620 die katholische Auffassung. Ihre klare Optik wurde von der Aufklärung getrübt, welche die Geschichte mit den Kriterien des Fortschritts, der Freiheit, des Friedens und der Toleranz maß. Die böhmischen Aufklärer und die erste Generation der nationalen Erwecker gingen mit dem Hussitismus eine widersprüchliche Beziehung ein, hielten ihn im wesentlichen für eine fortschrittliche Erscheinung, verurteilten aber seinen religiösen Fanatismus. Eine positive Einschätzung des Hussitismus überwog in der böhmischen Gesellschaft erst in der zweiten Hälfte des 19. Jh., und zwar einerseits infolge der demokratischen Ideale der 1848er Revolution, andererseits und vor allem aber dank des Werkes von František Palacký, dessen Anschauungen von Journalisten, Politikern und Künstlern propagiert wurden. Die Mehrheit der tschechischsprachigen Gesellschaft hielt sich für Nachfahren und Erben der Hussiten, jener angeblichen nationalen und demokratischen Kämpfer gegen Klerikalismus und konservativen Adel. Die reformerisch-religiöse Dimension verschwand aus den modernen Interpretationen des Hussitismus und der wissenschaftlichen Historiographie. Dieser Trend erreichte in der marxistischen Geschichtsauffassung seinen Höhepunkt, welche nach der Machtübernahme im Februar 1948 vom kommunistischen Regime offiziell durchgesetzt wurde. Die kommunistische Verherrlichung des Hussitismus als Klassenkampf verleidete der tschechischen Gesellschaft diesen Abschnitt ihrer Geschichte im wesentlichen und bewirkte Hand in Hand mit der antihistorischen Ausrichtung der Postmoderne, dass mit Ausnahme von Forschern, der Kirche und Nationalisten heute nur Wenige am Hussitismus interessiert sind.

Deutsche Übersetzung: Wolf B. Oerter

⁴⁰ Viz internetovou stránku www.husitství.cz, již skvěle vede „hejtman“ Jiří Motyčka.